

2012-01-30

Avser: Kulturhistorisk utredning avseende frågor relaterade till fähuset på fastigheten Eskön 1:2, i anslutning till Eskön 7:3

Uppdrag och syfte

"Att granska aktuellt fähus ur byggnadstekniska, funktionella och historiska aspekter som grund för uttalande om byggnadens sannolika användningsområde och uppförandetidpunkt ävensom att värdera de slutsatser som Mark- och miljödomstolen dragit avseende knuttimring och avstånd till brukningscenter. Uppdraget omfattar också att granska fastighetsrättsliga förhållanden vid åren kring sekelskiftet 1800/1900 och beskriva dåtidens syn på den typen av rättsförhållanden"

Uppdragsgivare

Kustnära Bostäder AB

Bakgrund

Ursprung, tillhörighet, ägande, funktion, datering, servitut med flera frågor är omtvistade avseende det mindre fähuset som står på Eskön 1:2, bakom Esköns 7:3:s ladugård. Byggnaden har besiktigats av länsmuseet i Gävleborg 06-01-17. De historiska formella förhållandena för berörda fastigheter är till större del väl dokumenterade i olika handlingar. Lantmäterimyndigheten har, 10-02-15, beslutat / bekräftat att fähuset tillhör fastigheten 1:2. Efter överklagande av Lantmäterimyndighetens beslut har Mark- och miljödomstolen vid Östersunds Tingsrätt, i motsats till Lantmäterimyndigheten, beslutat att det s.k. fähuset inte utgör fastighetstillbehör till Eskön 1:2.

Det följande yttrandet utgör en analys och ett försök till klargörande på huvudsakligen kulturhistorisk basis, av handlingar, historiska källor, muntliga uppgifter, påståenden m.m. om förhållandena som berör fähuset på fastigheten Eskön 1:2.

Allmänt om Eskön

Allmänna kommentarer om förhållandena på Eskön från laga skiftet och framåt.

Avser den sociala och arbetsorganisationen, bruket av marken och rättsliga förhållanden från slutet av 1800-talet och utvecklingen mot 1940-talet.

Fram till laga skiftet på 1890-talet har markägandet på ön dominerats av två större kronogårdar. I samband med laga skiftet skedde en omfördelning av marken där samtliga gårdar fick tillgång till sjötomter och ägorna slogs samman i största möjliga mån. Efteråt har även skett avsöndringar, gränsjusteringar och uppköp mellan fastighetsägarna. De två större

egendomarna har dock behållit sin dominans som markägare. Numera är skogsnäringen och fritidsboendet de dominerande inslagen på ön.

Jordbruksnäringen och fiskenäringen på Eskön har i stora drag följt samma mönster som förekommit på de flesta platser med liknande förutsättningar i denna del av landet. På Eskön som på andra platser gick djuren på skogsbete i lösdrift; vattnet skapade en naturlig avgränsning till betesmarkerna.

Fisket har länge varit Esköns dominerande näring i kombination, för vissa markägare, med småskaligt jordbruk och djurskötsel. Efter 1940-talet har såväl jordbruket, djurskötseln och fisket avtagit kraftigt, medan skogens betydelse som handelsvara tilltagit. Enligt uppgifter påbörjades plantering av skog på 1940-talet. En följd av detta blev avvecklingen av bete för små få, som inte är förenligt med skogsodling. På 1960- och 70-talen sker en betydande utveckling mot fritidsverksamheten, innebärande omvandling till och tillkomsten av fritidsbostäder.

Allmänt och kort om öns kulturhistoriska landskap.

Inägorna. Man- och fägårdar, åkrar, odlingar, ängar, fägator samt alla ytor som skulle skyddas från bete var omgivna av gårdsgård eller stengård för att utestänga boskapen och djur i allmänhet. När skörden var bärgad på hösten släpptes dock djuren in på åkrarna för att beta av återväxten.

Utmarker. Skillnaden mellan utmarker och inägor, är att utmarkerna kommer man endast till genom att passera andras marker eller byns allmänningar. Genom jordreformerna, t.ex. laga skiftet och storskiftet, försökte man lägga samman markerna för att skapa rationella produktionsenheter och för att brukarna skulle få så nära till sina marker som möjligt och slippa passera andras marker med sina djur eller jordbruksredskap.

På Eskön har många fiskare även bedrivit ett småskaligt jordbruk vid sidan om fisket. Efter laga skiftet lokaliserades de små gårdarna på sjötomter där all bebyggelse samlades. De behöll i vis utsträckning några ägor (åkrar, ängar m.fl.) på andra platser på ön. Dominerande förblev de två stora markägarna som fick sammanhängande ägor; vilka belastades med olika servitut.

Yttrande

Om reglering av rättigheter mellan fastigheter och bruksenheter.

Fram till laga skiftet betraktades generellt utmarkerna som allmänningar. I samband med laga skiftet omfördelas tillgångarna och resurserna mellan jordägarna enligt ett beprövat och mycket noggrant regelverk. Rättigheter, servitut, överenskommelser regleras då genom tydliga avtal mellan fastigheterna.

Eskön 1:2 som utgör den största fastigheten på Eskön, får efter laga skiftet stora sammanhängande ägor. Flera av de övriga fastigheterna blir därför beroende av avtal och servitut med

1:2.

Även efter laga skiftet förblev skogsbete och lösdrift, under den varma delen av året, den allmänt förekommande formen för djurskötsel på Eskön. Bete med flera rättigheter på andra fastigheter har då reglerats med servitut och avtal. Vid exempelvis bildningen 1897 av 1:19, f.d. 1:7, redovisas i köpeavtalet inskrivna servitut för ”mulbete, vedbrand, gårdselfång och väg” på Eskön 1:2. Vid uppköp 1903 av mark för bildningen av nuvarande 7:3, anges servitut för stängselfång för inhägnad av den nya fastigheten, för vedbrand av ”vindfall och kvist” och för betet av ”ett kokreatur” på stamfastighetens skog; vilket ger en bild av gårdens storlek och om hur väl definierade avtalen om servitut var.

Kommentar

Generellt kan understrykas att förändringarna som uppstod i laga skiftets kölvatten föregicks av en mycket noggrann dokumentation av de befintliga förhållandena och därefter av omfattande, komplicerade och noggrant avvägda beslut och överenskommelser.

I Esköns fall ägde samtliga möten, under laga skiftets process, rum på Anders Larssons gård, öns stora markägare och därefter ägare till Eskön 1:2. De karakteristiska för Eskön är att alla fastigheter tilldelas sjötomter, för att kunna bedriva fisket som var öns huvudnäring.

I detta sammanhang tilldelas Anders Larsson bl.a. två sjötomter belägna strax söder om hans nya gårdscentrum; den ena väster om 4:1 och den andra öster om 4:1. Dessa är sammanbundna med 1:2:s ägor; det är på den östra strandtomten som det aktuella fähuset står.

Dessa två sjötomter har naturligtvis ansetts som viktiga och betydelsefulla för driften av egendomen (1:2). På den västra och väl skyddade anläggs Eskön 1:2 ett fiskeläge; där fanns vid inventeringen 1975 två byggnader. Den andra kilen har som sjötomt ett mindre skyddat läge, men kring sekelskiftet 1900 fanns (jfr landhöjningen) en naturlig liten udde som skapade en vik längst in i norr. Där anlades även en stenbrygga/vågbrytare som numera införlivats med 7:3. På kartan från inventering 1975 finns där en brygga/vågbrytare som ansluter till två byggnader, och på den syns fortfarande viken och udden längre in mot stranden i norr. Strandtomten, öster om 4:1, var en naturlig väg mot 1:2:s båtplats på denna del av fastigheten. Det är intill vägen, ca 50 m från vattnet, som fähuset står. Den östra strandtomten och vägen har även skapat ett stråk mot vattnet för boskapen.

Påståenden om att Eskön 7:3 skulle utan skriftligt avtal erhållit, strax efter laga skiftet, rätten att uppföra ett fähus på ofri grund på ett för Eskön 1:2:s strategiskt stråk och på ett viktigt markområde är osannolikt. Ännu mer osannolikt är att man under denna period skulle ha obemärkt kunnat uppföra en byggnad på någon annans mark, utan någon som helst reglering. Och för Eskön 7:3 lämnas vid avsöndringen från 1:2 enligt 1904-års köpeavtal, servitut för vedbrand, mulbete och gårdselfång.

Man kan utgå från att alla berörda vid denna tidpunkt var mycket medvetna om de gällande fastighetsgränserna och att de komplicerande förhandlingarna och besluten om gränsdragningar var väl genomtänkta och väl avvägda. Uppförandet utan avtal, i detta sammanhang, av

en byggnad på någons annan mark är därför osannolikt

Påstående: Om att ägarna till Esköns 4:1 och 7:3 har "alltsedan någon gång före sekel-skiftet 1900 intensivt nyttjat fähuset"

Som bekant uppfördes byggnaderna på 7:3 från 1914 och därefter; därmed kan man inte ha nyttjat fähuset i samdrift med 7:3:s övriga byggnader före angivet datum. Fähuset tillkom på den nuvarande platsen sannolikt i samband med laga skiftets genomförande; och som en följd av Esköns 1:2:s omstrukturering med bl.a. ny lokalisering av gårdscentra.

De faktiska förhållandena

I samtliga viktiga rättshandlingar, som berör Eskön 4:1 och 7:3 (m.fl. som avser samma fastighet) och redovisar för ägorna, saknas uppgifter om det aktuella fähuset. Det bör uppmärksammas att även en mindre byggnad av den karaktär var i äldre tider att betrakta som viktig tillgång. Rättsliga avtal och ålägganden, skriftliga och muntliga var också naturligt mycket betydelsefulla, vid bouppteckningar eller gränsjusteringar. Ett muntligt avtal skulle, om sådant förekommit, ha redovisats vid senare tillfällen i samband med tillkomsten av nya rättshandlingar.

Frånvaron av uppgifter visar att det berörda fähuset inte tillhört ägarna till 4:1 eller 7:3 och att det inte brukats av dessa förrän troligen 1940-talet.

Det troligaste är att Eskön 7:3:s övertagande av fähuset på Eskön 1:2, med eller utan lov, hör samman med förändringar av jordbruksdriften på ön samt är en följd av de specifika ägo-förhållandena som under en längre tid präglats Eskön 1:2.

Enligt Ingvar Wennström, född 1935 och boende på ön sedan dess, fanns inte längre på denna del av ön några får eller getter efter 1945. Man kan därför dra slutsatsen att de mindre fähusen på ön förlorat sin ursprungliga funktion. De omvandlades därför bl.a. till bod, höns- eller svinhus under den varma delen av året.

Efter Anders Larsson avyttring, år 1900, av Eskön 1:2 uppträder ett stort antal fastighetsägare. När Torsten Fredman övertar fastigheten 1939, är det som en följd av hans panter i fastigheten, då befintlig ägare kommer på obestånd. Vid den tidpunkten har skogens ekonomiska betydelse tilltagit. Fredman är bosatt i Paris och bedriver sannolikt ingen egen jordbruksverksamhet; möjligen har delar av marken utarrenderats. Fastigheten övergår sedan till Fredmans dödsbo fram till 2005. Det är med utgångspunkt från dessa omständigheter inte svårt att inse att såväl det lilla fähuset som marken på närområdet i anslutning till 7:3 är av ringa betydelse för fastighetsägaren, som inte finns på plats.

Påstående: Om lokaliseringen och funktionen för fähuset.

Påståendet om att fähus och ekonomibyggnader alltid uppförs i anslutning till brukningsenheter är ett alldeles för kategoriskt uttalande. Uppförandet av särskilda ekonomibyggnader på avstånd från man- och fägårdar har varit en vanlig företeelse i många landsdelar och i synnerhet i Gästrikland. Denna företeelse har styrts av många faktorer; t.ex. de geografiska förhållandena, bruksenheter och ägornas karaktär, lokalisering och avstånd mellan olika

enheter, näringsinriktning samt storlek och fördelning av ägorna.

Det geografiska förhållandena på Eskön, med dominerande ”stenig skog” samt utspridda åkerlappar, ängar och hagar på kortare och längre avstånd från brukningsenheterna, påtvingade i vissa fall förekomsten av särskilda byggnader i anslutning till de brukade area- lerna. Såväl före som efter laga skiftet har det förekommit till exempel ängslador; flera är ännu bevarade. I ladan stuvades det torra höet in under sommaren, och kunde sedan lättare köras hem på vinterföret. Mindre fähus tillhör även kategorin av byggnader som förekom på utägorna; det gotländska lammgiftet är ett väl känt exempel. Fähus för små få i anslutning till inhägnade arealer eller intill vattenkällor eller vägar är inte ovanliga. Där kunde foder för- varas på loft och djuren får skydd vid behov, där kunde även mjölkning och lamning ske.

I fallet Eskön 1:2 har fastighetens storlek och geografiska spridning medfört större avstånd till enheterna som ingått i fastigheten. Brukenhetens dominerande ställning har troligen även inneburit att man innehaft en större djurbesättning än övriga gårdar. En naturlig följd av detta bör ha varit ett flertal utlokaliserade ekonomibyggnader och fähus.

Andra viktiga förhållanden är att fähuset, som påstås ha tillhört 7:3, är uppfört utanför brukningsenhetens inhägnader; dvs. gärdesgårdar och stenstränger. Traditionellt har alla byggnader som är knutna till en bruksenhets dagliga drift, placerats inom gårdens inhägnader (inom fägården eller inom mangården). Det aktuella fähuset står helt utanför fastigheternas 7:3 och 4:1:s inhägnader och på en annan fastighet (1:2), som såväl innan och efter laga skiftet tillhört annan ägare. Detta är ett tydligt tecken på att fähuset inte ha hört samman med 7:3 eller 4:1.

När man studerar laga skiftets karta kan man konstatera att det berörda fähuset står intill gamla betesmarker; en betesdal som ansluter till mindre grunda sjöar och en kalkkälla.

Påstående: Att fähus tillhörande 1:2 borde ha uppförts med ”högre standard”

Även om manbyggnaden på 1:2, en ståtlig och väl bevarad parstuga, avslöjar gårdens sär- ställning som större egendom (och tidigare kronogård) har vi fortfarande har att göra med små bruksenheter. I dag kan endast ett fåtal ekonomibyggnader skådas vid gården; ett stall, som inhyser höns och bodar, och en jordkällare med överbyggnad. Stallet har enligt uppgifter (I W) varit sammankopplat med loge och tillhörande tröskverk; men denna del är nu försvunnen då den rasade. Ladugård saknas, likaså de många mindre byggnaderna med olika funktioner som var vanligt förekommande vid gårdarna i denna del av landet (se bl.a. be- skrivning av byggnaderna som ingår i Esköns skifteslag). Uppgifter saknas om den försvunna bebyggelsen på 1:2 men det är troligt att ett flertal rasat, rivits eller flyttats. Vi vet att Anders Larsson flyttade endast ett fåtal av de äldre byggnaderna till det nya gårdsläge; övriga nöd- vändiga byggnader uppfördes därför som nya. Det är också sannolikt att man i samband med flytten och omorganisationen, valt att placera flera ekonomibyggnader på andra platser; i anslutning till specifika delar av ägorna (t.ex. åkrar, vallar, betesmarker m.fl.).

Det bevarade stallet vid mangården på Eskön 1:2 visar inga tecken på ”högre standard”; en lucka tyder på att det troligen även innefattat hönshus. De ekonomibygnaderna som allmänt förekommer på ön är ungefär av samma storlek, utförande och karaktär; de saknar statusliknande särdrag av den typen som förekommer vid herrgårdarna och vid bruken.

Påstående: Om knutarnas betydelse för fähusets tillhörighet

I domen hänvisas till fähusets konstruktion och knutarnas utförande, som indikation på byggnadens tillhörighet till Eskön 7:3, då liknande knutar förekommer på 7:3:s ladugård.

Kommentar:

Fähusets knuttyp, troligen en s.k. ”haklaxknut” (kan endast bedömas i nedmonterat tillstånd) tillhör 1800-talets slut och 1900-talets början och förekommer över hela landet (Arnstberg; 1976). Den är också allmänt förekommande på Eskön; t.ex. på ett liknande fähus i byn (Eskön 2:17), på stallbyggnaden tillhörande Esköns 1:2 (gårdscentrum) och på båthusen vid Klubbsundet.

Knuttimringen utfördes av kunniga timmermän som anlätades av fastighetsägarna vid uppförandet eller flytt av hus. I synnerhet kring laga skiftet har byggnationen varit intensiv och med största sannolikhet har samma timmerman (män) anlåtats av olika fastighetsägarna under en längre period. Samma timmermän har därför, med stor sannolikhet, uppfört byggnader på olika fastigheter.

Många av öns byggnader har flyttats i samband med laga skiftet och ursprungligen stått på andra platser. Många har även genomgått ändringar i samband med återuppförandet; även äldre timmer har i många fall återanvänts.

Knutens typ och dess förekomst på olika byggnader (inom samma fastighet) är därmed inget bevis på fastighetstillhörighet! Knuttypen avslöjar endast att byggnaden härrör från en viss period.

Kommentar avseende dateringen och funktionen för byggnaden

Dateringen av fähuset och dess funktion har diskuterats fram och tillbaka, och slutsatserna har återopats som bevisunderlag för husets tillhörighet.

Kommentar

I studier som berör knutarnas typologi anges knuttypen ha förekommit mellan 1800-talets slut och 1900-talets början. Detta ger en uppfattning om när fähuset uppfördes men inte om när det placerades på nuvarande läge. En dendrokronologisk analys skulle belysa när timret är fällt, men inte när byggnaden uppfördes.

Allmogens byggnader är svåra att datera, de ingår i typer som oftast förekommit under långa perioder, byggnadstekniken är ofta konservativ och speglar inte alltid de senaste lösningarna. Material har återanvänts flitigt och byggnaderna flyttats och renoverats. Med tekniska, sociala och ekonomiska förändringar har byggnaderna även fått ändrade funktioner under årtiondena. De säkraste källorna angående byggnaderna är handlingar (t.ex. bouppteckningar,

försäkringshandlingar m.fl.) där byggnaderna omnämns.

Den historiska analysen om berörda fastigheter på Eskön belyser att fähuset inte fanns på plats vid upprättandet av kartan inför laga skiftet. Om fähuset har stått på annan plats innan, och senare flyttats, är inte känt men knutarna hör till 1800-talets slut. Sannolikt är att byggnaden uppförts på platsen som en följd av förändringarna som uppkommit genom laga skiftet avseende flytt av brukningsenheterna, markfördelning och nya brukningsform på grund av ägornas sammanslagning och omfördelning.

När det gäller fähusets ursprungliga funktion bör man observera följande. Byggnaden är uppförd med ett höloft för förvaring av djurfoder. Det karakteristiska taksprånget med öppen loft har möjliggjort framtagningen av höet på ett enkelt sätt, och utan att behöva ta sig in i byggnaden. Taksprånget har utgjort skydd troligen på olika sätt; för fodret som kunde läggas fram på marken och skyddades från nederbörd likaså för djuren som kunde trängas under taket. Foderloftet avslöjar i sig byggnadens ursprungliga funktion; som har koppling till betande djur. Får och getter fanns dock enligt Ingvar Wenström (född och ännu bosatt på ön) inte kvar på denna del av ön under 1940-talet. Byggnaden, och andra liknande fähus, har därför därefter fått andra funktioner.

Det har i olika sammanhang påståtts att byggnaden skulle ha tjänat som svinhus. Detta är definitivt inte den ursprungliga funktionen, höloftet motbevisar detta. Svinet (då 1 högst 2 st) är känslig för kyla och hölls traditionellt samman med övriga djur, men i ett särskilt bås, i ladugården där den matades med hushållsavfall. Det är möjligt att fähuset under modern tid fått återanvändning under den varma tiden av året som svinhus; och som man kan konstatera även som höns hus. Detta är dock inte byggnadens ursprungliga funktion.

Källor

Inlagor i målet
Laga skiftets handlingar
Bouppteckning efter Karin Bauer
Intervju med Ingvar Wennström
Uppsatser, artiklar, litteratur i ämnet
Besök på Eskön

Bromma den 2012-01-30

Jean-Paul Darphin

2018-01-10

Länsmuseet: Yttrande Johannes Kruusi; 2006. Joel Ringh, dec 2010.

På förfrågan av Lantmäterimyndigheten (protokoll 2; 10-02-15) anger Länsmuseet att de inte utfördes någon utredning om äganderätten till fähuset i samband med besiktningen. Ägarna till Eskön 1:2 kontaktades inte.

Bilaga till Yttrande avseende Eskön 1:2 och 1:7

Allmänna kommentarer om förhållandena på Eskön från Laga skiftet och framåt.

Inägorna; man- och fägårdar, åkrar, odlingar, ängar, fägator samt alla ytor som skulle skyddas från bete var omgivna av gårdsgård eller stengård för att utestänga boskapen. När skörden var bärgad på hösten släpptes djuren in på åkrarna för att beta av återväxten.

Utmarker är en gammal benämning på de [jordbruksmarker](#) och den [skog](#) som ligger bortanför den egna [gårdens åkrar](#), [vallar](#) och [betesmarker](#). Skillnaden mellan utmarker och [inägor](#), är att utmarkerna kommer man endast till genom att passera andras marker eller [byns allmänningar](#).

Genom [jordreformerna](#), t.ex. [storskiftet](#) och [laga skiftet](#) försökte man lägga samman markerna för att brukarna skulle få så nära till sina marker som möjligt och slippa passera andras marker med sina djur eller jordbruksredskap. Men på Eskön tvingades man till betydande behålla åkrar, vallar m.fl. även efter laga skiftet utanför inägorna till de nya strandfastigheterna som skapats.

På Eskön har två Laga skiften genomförts – år 1831, då avrösningsjorden delades upp och år 1895, som omfattade samtliga ägor. Laga skiftet påbörjas i landet 1824.

Samfälligheter på Eskön I planområdet ingår Björke skifteslag, Esköns skifteslag och hemmanet Klubben.

Hemmanet Klubben är kvar i sin ursprungliga form.

Inom Esköns skifteslag och inom det område av Björke skifteslag som faller inom planområdet är endast fisket samfällt. Det fiske som inte är allmänt inom planområdet förvaltas av Hille fiskeområdesförening. Byamännens samfällda ägor i skifteslaget avvecklas 2009.

*Med **avrösningsjord** menas [mark](#) som inte bedömdes som odlingsvärd vid [laga skifte](#). Anledningen till termen avrösning är att denna jord avröstes (dvs avskiljdes) från inägor därför att den ej var odlingsvärd. Den odlade eller odlingsbara marken kallades inrösningsjord.*

Förändringar

Skogsmarken före skiftena svarade för en stor del av foderproduktionen (skogsbete). Skogsmarken var inte skiftad utan disponerades gemensamt av byns invånare. Det är en av orsaken till att bruket av skogsmarken, efter laga skiftet, regleras (som på Eskön) genom avtal och servitut. Skogens

tilltagande ekonomiska värde, i form av ved- och timmerproduktion, kom också att medföra förändringar avseende bruksformerna och användningen.

Bruksenheterna på Eskön har huvudsakligen tillkommit efter laga skiftet då mark avyttrades från de stora kronoskattehemman, vilka övertogs av ett fåtal ägare; 3 st för hemman Nr 1 och 2 st för hemman Nr 2. Övriga boenden på ön var jordlösa eller var s.k. lägenhetsinnehavare med byggnader på ofri grund eller små tomter. De ägde troligen, fram till laga skiftet, rätt i byns allmänningar och utmarker. Jordlösa på Eskön var fiskare, skeppare eller/och arbetare.

I samband med laga skiftet flyttades flera av bruksenheterna (markägarnas gårdar) från byn vid Sundet till nya brukscentra i anslutning till de omfördelade ägorna. Övriga boende och verksamma i byn erbjöds att förvärva små tomter, huvudsakligen strandtomter på öns södra sida. I olika etapper fick de möjligheter att utöka sitt markinnehav och kunde på så sätt, under början på 1900-talet, börja bedriva en blandad näringsverksamhet, huvudsakligen grundad på fisket, sjöfart eller andra sysslor i kombination med mkt småskaligt jordbruk för husbehovet. Det innebar i praktiken att man fick tillgång till mindre odlingsytor samt ängar som gav en begränsad höproduktion som var nödvändig för djurhållning. Korna kunde gemensamt gå på lösdrift på skogsbete tack vare servitut som medgav av de större fastighetsägarna; detta gällde även, i varierande grad, rätt till vindfälld vedbrand och kvistar (till hushållet), samt gärdselfång. Av det granskade materialet framgår att de mindre markinnehavare haft högst en ko.

Av materialet framgår att endast fem hästar fanns på ön under början på 1900-talet, och dessa tillhörde huvudsakligen de större jordbruks-/skogsfastigheterna.

Ängen, ett nödvändigt inslag i jordbrukandet

De magra tillgångarna i form av **brukbar jord, åkrar, ängar och hagar** (inhägnad betesmark) medförde en utspridning och splittring av ägorna; till och med efter laga skiftet;

De odlingsbara ytorna var Eskön mkt begränsade och små till ytorna, det var mark som röjts från stenar vilka staplats i utkanten för att bilda gärdesgård som uteslöt djuren. Odlingar var baserade på växtföljd, träda och beroende av gödseln från djuren. Djuren i sin tur var beroende under vinter halvåret av foder; hö som kunde ansamlas från ängarna på odlingsplättarna och strandängar. Utan tillräckliga mängder hö, inga djur! När fiskenäringen började ge ett överskott blev det möjligt att köpa foder och andra varor.

Skogens tilltagande betydelse och de förändrade förhållandena i ägandet medförde att fårbeta måste, efter laga skiftet, avgränsas till inhägnade områden.

Det finns ängar av olika slag och man skiljer då mellan torrängar, medelfuktiga ängar, fuktängar samt kärrängar.

I det äldre svenska lantbruket tillvaratogs växtligheten på [betesängar](#) och slätterängar för att ge vinterföda till djuren. Man skiljde då på torr hårdvallsäng med mängder av olika gräs och örter, och [sidvallsäng](#), i vissa delar av landet kallad madäng eller våtmarksäng, där man främst slog mindre näringsrikt men rikligt växande [starrgräs](#).

Eftersom ängarna inte gödslades tenderade de med tiden att utarmas på näring. Ett sätt att motverka detta var att öka antalet träd i hårdvallsäng som därmed förvandlades till löväng. Den försämrade tillväxten av gräs och örter kunde därmed till viss del kompenseras med lövtäkt genom att träden hamlades. När äldre träd i ängen fälldes frigjordes gödsling till gräs och örter, främst i form av kväve från det ruttnande rotsystemet. De hävdade ängar som idag finns kvar är därför ofta rikligt trädbevuxna medan ängar i äldre tid hade lägre trädfrekvens och ofta helt saknade träd.

Ängsmarkerna brukades gemensamt och man lät då ängen växa fram till midsommar när slåttern inföll. Vid denna slog man av gräset och samlade ihop det för att torka på hässja. Därefter lät man kreatur beta på ängen och djurens gödsel gav näring tillbaka till ängen. Eftersom en äng vanligen är en konstgjord skapelse betydde det ökade användandet av konstgödsel minskad betydelsen av ängar samtidigt som ängar också gjordes till åkermark.

Ägoförhållandena på Eskön

Eskön markinnehav kom efter avyttringen av de två kronogårdarna att domineras av två **kronoskattehemman** (om 24 penningland) med 5 markinnehavare (3 + 2).

Övriga boende på Eskön var lägenhetsinnehavare med byggnader på egen mark eller ofrigrund och med mkt begränsat eller utan markinnehav. Det fanns dock fram till laga skiftet möjligheten att använda allmänningar och utmarker. De jordlösa var fiskare, skeppare eller arbetare; sammanlagt fanns 15 hushåll på ön vid laga skiftet, Varav 5 var knutna till **kronoskattehemman**.

För de jordlösa och de små brukarna var fisket den dominerande näringen. Vid brukningsenheterna har det förekommit; en häst, 2-4 kor, kalvar, får och getter. I mitten av 1800-talet ökade antalet kor och getterna försvann från gården. Mycket viktiga i självhushållet var fåren, nästan alla klädesplagg gjordes av ull. Får är utpräglade betesdjur och nöjer sig med ganska magert bete. Enligt Ingvar ??? fanns inga små få kvar under 1940-talet på den aktuella delen av ön.

Kring sekelskiftet 1900-talet tillkom också gris och höns vid gårdarna, men var inte så vanliga i skogsbygderna, då de krävde mycket foder. Under sommaren gick djuren tillsammans på skogsbete vilket ofta var magert.

Skogen användes ursprungligen till betesmark, för att täcka husbehov av ved och timmer, gärdselfång samt till jakt. Åker och äng var noggrant inhägnat med gärdsgårdar för att utestänga djuren. Betet medförde att skogen var mer öppen och genomkorsad av stigar.

1876 kom förbud mot skogsbete av get under hela året. Redan tidigare blev det förbjudet med skogsbete på kronans mark.

På inägorna i den sk hästhagen fick hästen beta då den behövde vara nära till hands. Småkalvarna hade en egen liten hage intill ladugården.

I domen fr. 11-12-14 anges att ägarna till 7:3 (tidigare Eskön 1:9) skulle ha uppfört och brukat fähuset sedan omkring sekelskiftet 1900. Att ägaren till Eskön 2:1 inte var i behov av en så enkel byggnad på så långt avstånd från bruksenheten. Även att huset skulle vara uppfört efter 1903 då det

inte omnämns i fastighetsregleringen för Eskön 1:9.

Hagmark. Den då glesa skogen brukades som allmänning för djurbete, för vedförsörjning och för anskaffning av material till gårdsgårdarna.

Skogsexploatering

Förekom redan i reglerad form på del av Björke, väster om Eskösundet, under 1800-talets andra hälft. Utfördes av sågverksbolag och bruk; bland dessa: Kopparbergs & Hofors Sågverks AB; Hilleviks bruk

Omnämnda fastigheter är bl.a. Björke 5:3, 8:7. Handlingar från bolagen i Riksarkivets samlingar.

Skogsplantering känd på Eskön från 1930-, 40-talen

Fisket

Klubben = Fiskeläge för Gävlefiskare

I övrigt alla hushåll på ön inriktade på fiske större delen av året då förhållandena för jordbruk på ön är mkt begränsade; även för de forna kronohemman.

Efter sekelskiftet och laga skiftet tilltar fiskets betydelse på ön, då alla får egna strandtomter med möjlighet att utveckla sin verksamhet.

Kommunens Översiktsplan 2009 - Smörsten

OBS Grön länk i Översiktplanen, mellan vägen och stranden, öster om Smörstens udde

Hela strandområdet från Smörsten till Klubben betraktas som ”**Karaktärsområde**” i ÖP

Området kring Smörsten fram till V Hamnsundsharen (E 1:11?) inkluderat E 1:2 gla gårdscentra

L.1. Eskösundet, L.2. Södra Eskön - Gävle kommuns bedömning: 1. Högsta värde.

Värden: L.1-L.2 Områdenas tomt-, bebyggelse och vägstrukturer som uppkommit över flera hundra år. Bebyggelsens olika relationer till havet men också till obbyggda ytor såsom gistvallar, stränder, odlings- och betesmark, skogsridåer, samt mötesplatser. Byggnadernas placering och användning som formats av olika funktioner. Äldre odlings och betesmarker. Den bebyggelsekaraktär som har uppstått bildar delar i områdets historia. De olika bebyggelsekaraktärer som fiske- jordbruksnäringen och fritidshusen har skapat åskådliggör områdets historia.

Bebyggelsekaraktär: 1 och 2. **Ny- och ombyggnad:** A. **Planer/Skydd:** III.

Gällande lagar och föreskrifter vid fortsatt formell hantering: PBL 3:12. BÄR 2:6 2004:1

Kulturhistorisk bebyggelse, betecknat K på kartan K.1. V. Hamnsundsharen och Klubben

Gävle kommuns bedömning: 2. Mycket högt värde.

Värden: Kombinerad jordbruks- och fiskarbebyggelse med småskalig och enkel bebyggelse och små tomter. Sjöbodar vid vattnet. Byggnadernas utseende och material. Tomter med berg i dagen.

Bebyggelsekaraktär: 1. **Ny- och ombyggnad:** B. **Planer/Skydd:** III. **Gällande lagar och föreskrifter vid fortsatt formell hantering:** PBL 3:12. BÄR 2:6 2004:1.

Platsbeskrivning Smörstensområde från åren kring laga skiftet (1896) och framåt.

Fastigheterna

Vid laga skiftet huvudsakligen 1:2 (Eskön Nr 1)
 Undantag?

Avsöndringar

- 1895/1896 Från Eskön Nr 2; (ägarna Forsling), strax före laga skiftet då de fortfarande äger marken Öster om Smörsten, försäljes **till Per Sandström** (fiskare) 0,2 ha
- 1896 fr 1:2 vid Båtskär, Saltan och Lillänget; öster om Smörsten, avsöndras ca 28 ha till Anders Hägglund (fyrvaktare) med hustru.
- 1896 fr Från Eskön Nr 2; (ägarna Forsling), till **Per sandström** (fiskare); 0,6 ha mark vid Österhammarsmyran
- 1897 Fr 1:2, Eskön 1:7 till **Johan Sandström** (fiskare) försäljes ca 1,5 ha vid Klubbsundet. Servitud för vedbrand, mullbete (1 ko) och bruk av väg på 1:2.
- 1903 **Smörsten** samt emellan tomten och havet och en mindre del på östra sidan 1,18 ha; fr. Eskön 1:2 (ägare Norén) **till Anders Östlund**. Mer servitut (rättigheter) till gårdselfång och framtida underhåll för stängsel av angiven fastighet, vedbrand av vindfällad träd och kvist så långt tillgången finnes; även mullbete för en kokreatur på 1:2 s skog
- 1907 från 1:2 (ägare Pedersen) försäljer tomt om 0,2 ha till Anders Larsson och hustru vid Hamnsundet. Servitut vedbrand på 1:2 s skog.

Topografin

Landhöjning ca 80 cm sedan sekelskiftet, jfr kartor. Har främst påverkat strandlinjerna vid Hamnsundsharen och västra sidan om Smörstensudden, delvis även uddens NÖstra strand. Flack och lågt strandområde, Vägen mot klubben ca 2,5 m över nuvarande strandlinjen då ca 1,5 m Området norr om platsen och vägen stiger kraftigt och bildar en skogsbevuxen höjd vars topp ligger ca 10 m över havet.

Tre grunda sjöar och en bäck som rann strax norr om fähuset.

Väg. Vi laga skiftet väg fram till Hamnäng, med anslutning till Wennströms tomt, därefter fortsätter som stig mot Klubben. I och med laga skiftet, utflytningen av 1:2:s brukningscentra till Hamnäng och nya avsöndringar vid Smörsten, Båtskär och Klubbsundet förbättras och regleras förbindelsen öster ut mot Klubben. Vid bildandet av 1:9? Och 7:3 medges servitut från 1:2 till dessa för bruk av vägen.

Jordbruket och ägorna: äldre bruksytor (odlingsmark) inhägnade med stengårdsgårdar kring ängarna/åkrar/slätter), i övrigt hårt betade marker av djur på lösdrift; strandängar / strandbete.
 Strandområdet:

Skogen;

Gles skog pga långvarig exploatering; delvis som **skogsbete** vilket starkt begränsade återväxten. Som **timmerförråd** för de lokala behoven (hus, båtar, redskap etc).

Möjligtvis redan under 1800-talet till viss del för avyttring som timmer till sågverk och träkol till bruken. T.ex. 1854-1937 förekommer avyttring från fastigheter på Björke till Kopparbergs o Hofors sågverk och till Hilleviks bruk.

Som **vedförråd för husbehoven** och mkt troligen **för intensiv vedproduktion** med avyttring till Sthlm (möjlig även Gävle) som i hela Rosslagen och Sthlms skärgård. Tilltog troligen efter 1831 (avröstningen)

1895 (lantmäteriets arkiv) Skogslikvid avseende Eskön 1 och 2. Fördelning av skog, noggrann redovisning av timmer i 4 kategorier (kvalitéer) + ved i fammar.

Strandområdet

Strandområdet. Ett kargt väldigt öppet landskap med sparsam vegetation; enstaka träd- och buskar. Förtecknat som betesmark vid laga skiftet, och troligen även tjänat som strandängar. Genom avsöndringar; Smörsten m. flera; styckas det avlånga betesfältet som utsträckte sig över större delen av strandområdet. Används med stor sannolikhet efter laga skiftet som betesmark för fåren tillhörande 1:2. Det då fähuset tillkommer. Då är inte 7:3 bildat. Troligen är betesområdet delvis inhägnat medan vattnet i söder och berget i norr utgör naturliga avgränsningar. Mot väster skapar tillkomsten av ny fastighet, ytterligare en avgränsning.

Efter avsöndringen och bildandet av 7:3

En mindre s.k. ”skogsbacke” strax söder om fähuset.

Numera täckt av (troligen planterad av unga granar) 30-40 år gamla?

Båtuppsättningsplatser

För småbåtarna inrättades där så kunde ske små landningsplatser, sk. **Kåsar**, vid stranden. Kåsar utgjordes av uppröjda rännor som möjliggjorde att båtarna kunde halas i skygg på stranden. Med de uppgrävda sten- och jordmassorna bildades förstärkta kanter och mindre vågbrytare vid inloppet av rännan. Spår av äldre kåsar påträffas oftast på land, lång från stranden, pga. landhöjningen.

Lastage plats för ved och timmer

Det är mkt troligt att såväl timmer och ved fraktades i betydande mängder från Eskön under 1800-talet och början av 1900-talet. Timret gick till olika sågverk, och veden främst till Sthlm möjligtvis även till Gävle. På grund av förhållandena och det mkt begränsade jordbruket har med stor sannolikhet skogen fått ett tilltagande betydelse för de större ägorna på ön. Under perioden fraktades stora mängder ved till Sthlm från hela skärgården, Roslagen och även från Åland med hjälp av skutor..

Flera skutor var knutna till Eskön och medverkade säkerligen i ved- och timmertransporterna.

Enligt beprövat mönster samlades veden i stora travar vid stränderna som var lämpliga att angöra för skutorna. Vid behov fraktades veden över till skutorna som låg på svaj på behövt avstånd. Vattendjupet och strandkaraktären öster om Smörstensudden har troligen varit lämpliga som ansamlings- och lastageplats.

SE ÖP Redovisade värden

Grön länk mellan gla gårdscentra till 1:2 och strandområdet öster om smörstensudden.

Strandområdet redovisas som karaktärsområde i ÖP

Topografisk karta över Eskön. Källa Lantmäteriet